

КНЯГИНЯ АНАСТАСІЯ ГОЛЬШАНСЬКА-ЗАСЛАВСЬКА

Друга половина XVI — перша половина XVII ст. в історії України характеризуються глибокими структурними зрушеннями в соціально-економічній, політичній, культурній та духовній сферах українського суспільства. В цей період на українських землях відбувався активний процес формування самосвідомості українського народу, що здійснювалося на двох рівнях: побутовому та ідеологічному.

Перший виявлявся через етнічне усвідомлення, другий — через боротьбу за національні права та культурні традиції народу: за офіційне визнання української мови, за чистоту релігійних канонів, утворення національно-державних інститутів¹.

В означений період українські жінки нарівні з чоловіками були носіями української культури і звичаїв, активними оборонцями батьківської віри, традицій і рідної мови. Вони намагалися сприяти інтелектуальній діяльності суспільства, створювали належні умови для поширення освіти й наукових знань, налагодження книговидавання, дбали про вкорінення нових гуманістичних ідей.

Серед інтелектуальної еліти тих часів особливе місце належить княгині Анастасії Юріївні Гольшанській, дружині князя Козьми Івановича Заславського, чиїми стараннями і коштом з'явилася на світ Українська Першокнига — Пересопницьке Євангеліє, писане живою староукраїнською мовою.

Княгиня Анастасія Гольшанська зуміла реалізувати найголовнішу ідею свого часу — переклад Святого Письма на живу народну мову, а також уживання народної мови в Богослужінні. В післямові до Євангелія сказано, що переклад зроблений “для ліпшого врозуміння люду християнського посполитого” і що писано це “накладом благоверной і Христілюбивой княгині Козьми Івановича Заславського Прасковій”. Парасковія — друге ім'я Анастасії Юріївни.

За словами протоієрея Н. Думитрашка, Пересопницьке Євангеліє являє собою “єдиний екземпляр чотириєвангелія”, перекладеного українською мовою².

А чи мріялось княгині Гольшанській і її однодумцям у далекому 1561 р., що через чотириста тридцять років саме на Пересопницькому Євангелії, ідейним творцем якого була ця мудра і далекоглядна жінка, буде складати присягу на вірність народіві України перший Президент незалежної Української держави?

В середині XVI ст. українські землі були включені до складу Речі Посполитої і приведені, за висловом М. Грушевського, в тісний зв'язок з її політичним і культурним життям³. А воно, своєю чергою, було втягнуте контрреформаційним рухом у справі прогресуючого становлення західноєвропейської цивілізації.

На межі XVI–XVII ст. православ'я стає в Україні прапором боротьби із засиллям польської мови й культури, а релігійні ідеї — символом, головними цінностями, навколо яких консолідувалася самосвідомість українського етносу. Бо визнання себе православним в ті часи означало визнання себе українцем⁴.

У Європі всі народи, що сповідували католицтво, творили молитви латиною, а не рідною мовою. В православних країнах молилися так званим церковнослов'янським “язичієм”. Що ж до України, то тут спілкувалися українською мовою, а молитися мусили церковнослов'янською. Отож, свідомі діячі України почали докладати зусиль для перекладу богослужбних книг рідною мовою. Бо, за влучним висловом М. Грушевського, вони прагнули не самих успіхів церкви, а відродження національного поступу й життя. А церква виступала скоріше як найрозуміліший тодішнім українцям знаковий символ українства. Адже не випадково визначний український церковний і культурний діяч, письменник-полеміст початку XVII ст. Мелетій Смотрицький у трактаті в оборону православ'я “Тренос, або Плач східної церкви...” зауважує, що не віра робить Русина Русином, Поляка Поляком, Литвина Литвином, а народження і кров руська, польська та литовська⁵.

Серед перекладів українською мовою конфесійних творів визначне місце належало Євангелію — одній з найпопулярніших книг Нового Завіту, який широко використовувався у богослужінні. Потреба в перекладі гостро відчувалася ще й через те, що, попри тісну взаємодію української літературно-писемної і церковнослов'янської мов, відмінність між ними невпинно поглиблювалася. Тим самим поява перекладу Євангелія живою українською мовою, дуже близькою до народно-

розмовної, означала розширення її функціональних можливостей, засвідчувала самоусвідомлення та самоідентифікацію українського народу. Отож, аби люд християнський посполитий

ліпше розумів Святе Письмо та говорив з Богом рідною мовою, в червні 1556 р. княгиня Анастасія Гольшанська-Заславська береться за втілення в життя давно задуманої разом із чоловіком справи — створення Євангелія, перекладеного на українську мову.

Євангеліст Матвій.
Мініатюра з Пересопницького
Євангелія

Та одна справа замислити, а інша — втілити задумане в життя.

12 червня 1556 р. княгиня та її син Януш Заславський складають дарчий Акт про надання монастиреві в с. Двірці маєтностей. В Акті говорилося: “Я, князь Януш Іван Кузьминич Заславський, сповняючи волю небожчика князя його милості отця мого, разом з її милостю маткою моєю княгинею Анастасією рівною Гольшанською-Заславською, віддаємо тії імінія, что отець мой небожчик князь Козьма Іванович Жаславський-Заславський міг надати монастиру нашому Дворецькому к церков Святої Троїці”⁶.

А за два місяці, 15 серпня 1556 р. в селі Двірці, неподалік містечка Заслава, почало творитися Євангеліє, пізніше відоме як Пересопницьке. Для роботи над перекладом княгиня Анастасія запросила архімандрита Пересопницького монастиря Григорія та переписувача Михайла Василевича із Санока. Своїми знаннями й уміннями вони чудово доповнювали один одного.

Натхненником і керівником праці був пересопницький архімандрит Григорій — високоосвічена людина свого часу. Він володів кількома мовами — українською, польською, чеською, латинською і, можливо, навіть грецькою та німецькою⁷. Розуміючи вагомість роботи, день і ніч молився, аби Господь сподобив його “видіти діла свого кінець”⁸. Не поступався архімандритові й Михайло, який не тільки переписував, а й складав приписки та післямови до кожної з чотирьох частин рукопису.

І от, “на день о Успенію пресвятої Богородиці”, як сказано в післямові, робота над першою частиною Євангелія була завершена. Княгиня уважно переглянула рукопис і вдоволено посміхнулася. Роздивляючись на пергаментних аркушах свіжий живопис мініатюр, помітила — па неї дивляться не святі, а мудрі люди з народу.

Олюднення канонізованих біблійних персонажів на ті часи було не просто зухвалістю, а свідченням мужності княгині-патріотки, адже саме вона була замовницею перекладу.

Завершувалася благородна праця в Пересопницькому Пречистенському монастирі в містечку Пересопниця. Сюди, в маєток зятя, князя Чарторійського, переїхала до дочки княгиня Гольшанська. Пересопницький рукописний осередок знаходився неподалік від волинського містечка Загорів, у якому в першій половині XVI ст. також сформувався значний центр переписувачів. Власники маєтку в Загорові, шляхтичі Загоровські, були відомі як меценати книжної справи та фундатори початкових шкіл⁹. Зберігся, зокрема, “духовний заповіт” Василя Загоровського, надісланий ним із татарського полону. Згідно із заповітом, частина коштів мала бути витрачена на придбання Євангелія, Апостола, Псалтиря та інших книг, необхідних для церковного вжитку, а також на виготовлення цих книг на місці. Для цього Василь Загоровський наказував знайти “доброго діяка ... з доброго зводу жеби уставно пісал, аби каждый тий день по три тетраді дестних справедливо, а не фальшиве написал...”¹⁰

Слід зазначити, що меценати Пересопницького і Загорівського рукописних осередків були в тісних родинних зв'язках¹¹. Більше того, шляхтичі Загоровські — Петро і вже згадуваний Василь — були членами антикатолицького культурно-освітнього гуртка православних магнатів Волині, до якого входили князі К. К. Острозький, О. Ф. Чарторійський, Р. Ф. Сангушко, російський князь-емігрант А. М. Курбський та інші¹². Княгиня Анастасія Гольшанська-Заславська також прилучилася до гуртка православних магнатів¹³.

¹ Дашкевич Я. Основні етапи етнічної історії української нації: міфологізація та деміфологізація // *Родовід. Черкаси, 1991. № 2. С. 33–35.*

² Протоіерей Н. Думитрако. Замечательная рукопись Подтавской семинарии Пересопницкое Евангелие. Полтава, 1874.

³ Грушевський М. С. Духовна Україна. К., 1994. С. 176.

⁴ Луговий Ол. Визначне жіноцтво України. К., 1994. С. 113–114.

⁵ Цит. за: Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: Волинь і Центральна Україна. К., 1993. С. 83.

⁶ Цит. за: Косенко Т. Берегиня України. К., 1995. С. 17.

⁷ Грушевський А. С. Пересопницькое Евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI веке // *Искусство. 1911. № 1. С. 2.*

⁸ Пономарьова Т. О. Пересопниця (Історико-красознавчий нарис: до 850 річчя тишевної згадки). Рівне, 1999. С. 35.

⁹ Фотинский О. Обыкновенные люди старой Волины // *Волинский историко-археологический сборник. Житомир, 1900. Вып. 2. С. 138–139.*

¹⁰ Духовное завещание Василя Загоровского, кастеляна Брацлавского. Наставление детям и правила для их воспитания: распоряжение об устройстве церквей, гостиниц и школы. 1577, июля 11 // *АЮЗР. К., 1859. Т. 1. Ч. 1. С. 82–91.*

¹¹ Фотинский О. Обыкновенные люди старой Волины. С. 119.

¹² Немировський Е. Л. Начало книгопечатания на Украине: Иван Федоров. М., 1974. С. 20.